

**De andere
wang
toekeren?**

Daniël De Waele

De andere

wang toekeren?

Over de lastige
Bergrede

Buijten & Schipperheijn *Motief* – Amsterdam

Colofon

© 2020 Daniël de Waele

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgevers.

Omslagontwerp: Erik Houwer Gouda

Illustratie omslag: Shutterstock, magic_creator

ISBN 978-94-6369-100-0

Inhoud

Een woord vooraf	7
Inleiding	9
Jezus' onmogelijke eisen	13
<i>Hoe onmogelijk is de Bergrede?</i>	15
<i>De Bergrede en de reformatie</i>	16
Enkele technische termen uitgelegd	22
<i>De Wet en de Profeten</i>	23
<i>Halacha en agada, wetten en verhalen</i>	25
Over kwaad worden en vergeven	28
<i>Gerechvaardigde kwaadheid</i>	30
<i>Ruimte voor woede</i>	32
<i>De ander krenken</i>	33
<i>Streven naar verzoening</i>	35
<i>Vergeef niet te snel</i>	39
<i>Nog een woord over verzoening</i>	41
<i>Als er geen plaats mag zijn voor boosheid</i>	43
<i>Boos op God</i>	46
Kijken naar de vrouw van een ander	51
<i>Geen overspel plegen</i>	51
<i>Overspel plegen in je hart</i>	54
<i>Een radicale oplossing</i>	55
<i>Obsessies</i>	57
<i>De luister van een vrouw</i>	59
<i>Als de begeerte woelt</i>	61
Scheiden doet lijden	66
<i>Wat Mozes gezegd had over de scheidbrief</i>	68
<i>Eten laten aanbranden als grond tot scheiding</i>	69
<i>Jezus' nogal krasse uitspraken over scheiden</i>	72
<i>Jezus was geen wetgeleerde</i>	74
<i>Hoe stond Jezus tegenover de 'wet'?</i>	75
<i>Hoe omgaan met een 'wet'?</i>	77
<i>Het risico van het moderne huwelijk</i>	78
<i>Scheiden of niet?</i>	80

Hoe eerlijk moet je zijn?	83
<i>Over geloften doen en eden zweren</i>	83
<i>Voor de rechtbank</i>	86
<i>Liegt Jezus?</i>	87
<i>De gerechtvaardigde leugen</i>	89
<i>De waarheid, niets dan de waarheid</i>	92
<i>Maskers: de voor- en nadelen</i>	95
Moet een christen maar met zich laten sollen?	100
<i>Oog om oog, tand om tand</i>	101
<i>De andere wang toekeren</i>	103
<i>In je blootje staan</i>	105
<i>De tweede mijl gaan</i>	106
<i>Een nieuwe levensstijl</i>	107
<i>Geven</i>	109
<i>'Als een schaap dat naar de slacht wordt geleid'</i>	110
Je vijand liefhebben	114
<i>Stoïcijnen over 'de vijand liefhebben'</i>	115
<i>Je naaste liefhebben en je vijand haten</i>	117
<i>Liefde is geen lijdzaamheid</i>	118
<i>Wat Calvijn en Paulus ervan vonden</i>	121
<i>Vurige kolen: eerlijke schaamte of Gods wraak?</i>	123
<i>Je vijand liefhebben als jezelf</i>	126
<i>Etty Hillesum</i>	127
Wees jij nu maar volmaakt!.....	131
<i>De rijke jongeman</i>	131
<i>Een kameel door het oog van een naald</i>	132
<i>Behoeftte aan zekerheid</i>	134
<i>Volmaakt zijn</i>	135
Over het hart van de zaak	139
<i>Morele regeltjes</i>	141
<i>Gerechtigheid van binnenuit</i>	144
Bibliografie	149
<i>Primaire bronnen</i>	149
<i>Secundaire bronnen</i>	150

Een woord vooraf

De turnleraar was een bullebak. We zaten in het tweede jaar voortgezet onderwijs en kregen turnles van een Man Met een Missie: hij zou van ons, mietjes die wij waren, echte mannen maken. Doorgedreven discipline was daarbij onontbeerlijk. In vijf minuten moesten we ons omkleden, kleren netjes aan de kapstok hangen, schoenen precies naast elkaar met de tippen tegen de muur. Hij kwam controleren. Vond hij een paar schoenen dat qua opstelling niet aan zijn verwachtingen voldeed, dan zwierde hij die schoenen zo ver hij kon de speelplaats op. De eigenaar kon ze dan gaan halen om ze vervolgens neer te zetten zoals het hoorde.

Op een keer moesten we touwklimmen: jezelf langs een dik touw omhoogwerken naar het vrij hoge plafond. Optrekken met de armen, het touw tussen de onderbenen klemmen en jezelf omhoogduwen. Elk om de beurt. Toen was het aan een jongen die bedremmeld voor het touw bleef staan. Hij durfde niet. Zo een slappeling, die zou de turnleraar weleens aanpakken. 'Jij gaat het touw in', brulde hij. Brullen, dat hoorde op een of andere manier bij 'echte mannen van ons maken'. De jongen weigerde. 'Klimmen!' schreeuwde de leraar. Maar de jongen weigerde weer. De leraar haalde uit en gaf de jongen een klap in zijn gezicht. Dat kwam aan! Tegenwoordig heeft zo een leraar meteen een proces aan zijn been, maar toen, in de jaren zeventig, gebeurden zulke dingen soms.

De jongen was geschrokken. Maar ook kwaad. Hij riep tegen de leraar: 'Durft u wel! Zo'n grote meneer tegen een kleine jongen! Dat kunt u wel, hè?' 'Hier' – zei hij, en hij wees op zijn andere wang – 'sla nog maar eens, toe, sla nog maar eens!' Het was muisstil in de turnzaal. En de leraar? Die wist voor het eerst niet zo goed wat hij moest doen. Hij stond daar met zijn viriele lichaam, wat onbeholpen, ietwat bedremmeld. 'Ga naar je plaats', redde hij zich eruit.

Het is zowat vijftig jaar geleden dat dit voorval zich afspeelde, maar ik heb het altijd onthouden. Ik denk dat Jezus iets dergelijks bedoelde met 'iemand de andere wang toekeren'. Soms is dat het enige wapen dat je hebt tegenover iemand die sterker is dan jij. Dat wapen kun je dan gebruiken om de ander in verlegenheid te brengen, te ontwapenen.

Of het altijd verstandig is de andere wang toe te keren, dat is een andere vraag. Daar gaat dit boek over.

Daniël De Waele

Inleiding

Iemand die je een klap in je gezicht geeft de andere wang toekeren, niet boos worden op iemand die je onrechtvaardig of onbetamelijk behandelt maar hem of haar vergeven, niet naar die verleidelijk mooie vrouw (of knappe man) van een ander kijken, niet scheiden van je partner, steeds en overal de waarheid spreken, en ten slotte: je vijand van harte liefhebben, dat verwacht Jezus blijkbaar van zijn volgelingen. Hij vat die verwachtingen nog eens helder samen: het gaat erom dat je *volmaakt* bent, zoals ook God volmaakt is.

Volmaakt zijn? Zoals God volmaakt is? Het zal geen verwondering wekken dat menigeen deze opdrachten van Jezus vrij moeilijk te volbrengen acht. In ieder geval zijn het thema's waarover onder christenen nogal wat misverstanden bestaan. En frustraties. Wat we in vredesnaam met die woorden uit de Bergrede aan moeten in ons dagelijks leven, daarover gaat het hier. Zes lastige uitspraken van Jezus uit de Bergrede worden in dit boek behandeld.

In een eerste – inleidend – hoofdstuk wordt verteld dat de Bergrede in tweeduizend jaar christendom nooit vanzelfsprekend is geweest voor gelovigen; het was nooit: 'dat doen we wel even.' Men heeft ermee geworsteld, geprobeerd haar na te leven, haar toch maar weer terzijde geschoven, of gerelativeerd. We geven een kort overzicht van hoe gelovigen doorheen de tijd zijn omgegaan met de Bergrede.

In een tweede, kort hoofdstuk worden een paar technische dingen uitgelegd: wat 'antithesen' zijn, wat bedoeld wordt met 'jota en tittel', met 'de omheining om de Thora', wat een 'hyperbool' is, wat het verschil is tussen 'halacha' en 'agada', enz. Dat helpt om wat volgt goed te begrijpen. Wie wil kan echter meteen de koe bij de horens vatten en naar keuze een hoofdstuk lezen dat hem of haar het meest interesseert of aangaat. Die hoofdstukken zijn:

Over kwaad worden en vergeven. Mag een christen kwaad worden op een ander? Mag je een ander daardoor ook kwetsen? Bestaat er zoiets als gerechtvaardigde kwaadheid? Werd Jezus weleens kwaad? Moet je de ander maar meteen vergeven? Moet je je ook altijd verzoenen met elkaar, om verder met elkaar te kunnen optrekken? Wat gebeurt er als je kwaadheid niet uit? Mag je boos zijn op God? *Durf* je boos te zijn op God?

Kijken naar de vrouw van een ander. Wat is dat, overspel? En wat betekent 'overspel plegen in je hart'? Hoe mooi (of: hoe verleidelijk) mag een vrouw zich opmaken? Hoe staat het met obsessionele fantasieën? Wat doe je als de begeerte blijft woelen?

Scheiden doet lijden. Wat zei Mozes over scheiden? Hoe interpreteerden de Joden die woorden van Mozes en wat zei Jezus daarover? Geeft Jezus ons een 'wet' over echtscheiding? En als dat zo is, hoe moet je dan omgaan met zo'n wet? Wat zijn de specifieke moeilijkheden van een modern huwelijk?

Hoe eerlijk moet je zijn? Wat zei Jezus over geloften doen en eden zweren? Was Jezus zelf altijd eerlijk? Kan een leugen ook gerechtvaardigd zijn? Waar komt het idee vandaan dat je altijd de *absolute waarheid* moet spreken? Is het verstandig een masker te dragen; of kun je beter een open boek zijn?

Moet een christen maar met zich laten sollen? 'Oog om oog, tand om tand,' wat betekent dat? En wat betekent het niet? Iemand de andere wang toekeren, hoe doe je dat? En is het wel de bedoeling dat je dat doet? Wanneer ga je een tweede mijl met iemand en wanneer niet? Moet je je opstellen als 'een schaap dat naar de slacht wordt geleid', zoals van Jezus wordt gezegd? Moet je hem daarin navolgen of kun je je toch beter maar verdedigen tegen allerlei aantijgingen en aanvallen?

Je vijand liefhebben. Hoe moet je dat begrijpen? Wie is dat trouwens, je vijand? Wat is het verschil tussen liefhebben en lijdzaamheid? Wat

wordt bedoeld met vurige kolen op iemands hoofd stapelen? Wat heeft houden van jezelf te maken met je vijand liefhebben? Tot slot volgt een getuigenis van iemand die in een concentratiekamp een en ander in de praktijk heeft doorleefd.

Wees jij nu maar volmaakt! Jezus roept ons op volmaakt te zijn zoals onze hemelse Vader volmaakt is. Wat betekent dat? En wat betekent het niet? Wat leert ons in dit verband het verhaal van de rijke jongeman, tot wie Jezus zei: ‘Als je volmaakt wilt zijn, ...’?

In een laatste hoofdstuk, *Over het hart van de zaak*, buigen we ons over de vraag of we Jezus’ woorden wel als een ‘wet’ moeten zien, en bezinnen we ons over het opvallende verlangen naar de ‘wet’ bij vele gelovigen. Bij een wet weet je tenminste precies waar je je moet aan houden, wat je wel en niet moet doen, en dat stelt menigeen gerust. Maar als het Jezus niet om een wet te doen zou zijn, hoe moeten we zijn woorden dan opvatten, en vooral: hoe kunnen we ze in praktijk brengen?

Mijn hoop is dat de lezer door dit boek aan het denken wordt gezet, en vooral, dat die zal ontdekken dat de woorden die Jezus spreekt in dit deel van de Bergrede bedoeld zijn om de mens in de vrijheid te zetten, niet om hem of haar nog zwaardere lasten op te leggen. De teneur van deze studie kan nog het best omschreven worden met wat Jezus zegt: ‘Kom naar mij, jullie die vermoeid zijn en onder lasten gebukt gaan, dan zal ik jullie rust geven. Neem mijn juk op je en leer van mij, want ik ben zachtmoedig en nederig van hart. Dan zullen jullie werkelijk rust vinden, want mijn juk is zacht en mijn last is licht’ (Mat. 11:28-30).

Tot slot: de in dit boek gebruikte Bijbelvertaling is de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV), tenzij anders aangegeven.

Jezus' onmogelijke eisen

De verrassende Bergrede

Toen [Jezus] de mensenmassa zag, ging hij de berg op. Daar ging hij zitten met zijn leerlingen om zich heen. Hij nam het woord en onderrichtte hen.¹

Zeventien was ik, toen ik een tweedehands boekenwinkel binnentrapte om – nieuwsgierig geworden – een Nieuw Testamentje te kopen, pocketuitgave. Zonder enig geloof opgevoed wist ik niet goed wat ik ervan kon verwachten, de lectuur kon tegenvallen, maar het kostte slechts – omgerekend naar de huidige valuta – een halve euro; de aanschaf was zodoende een aanvaardbaar risico. Toen ik benieuwd in mijn nieuw verworven aanwinst begon te lezen kwam ik al vlug bij een toespraak die Jezus op een berg gehouden had: de Bergrede. Wat moet ik zeggen? Ik was verrast, verbluft, opgetogen, verrukt, toen ik de uitspraken van Jezus voor het eerst las. Zoiets was ik in mijn weliswaar nog jonge bestaan nooit eerder tegengekomen! Later ontdekte ik dat ook veel andere mensen, onder wie niet de minsten, al evenzeer waren getroffen door die Bergrede. Bekend is hoe Mahatma Gandhi zich mede door die woorden van Jezus liet inspireren voor zijn geweldloos verzet tegen de Britse bezetting in India. Gandhi was trouwens, evenals filosoof Ludwig Wittgenstein, tevens nogal onder indruk geraakt van een klein boekje van de Russische auteur Lev Tolstoj.

Tolstoj was bekend geworden door zijn vuistdikke romans *Oorlog en Vrede* en *Anna Karenina*, maar later in zijn leven zocht hij verwoed naar de zin van het leven en de plaats van het geloof daarin. De vrucht van dat zoeken schreef hij neer in onder andere het boekje *Mijn kleine evangelie*.² Daarin poogde Tolstoj de essentie van het evangelie van Jezus

Christus te vatten. Tolstoj beweerde dat Jezus' boodschap was ondergesneeuwd geraakt door allerlei kerkelijke dogma's en rituelen. Maar wat Tolstoj schreef laat ook het *probleem* van de Bergrede zien: hoe moet je die interpreteren? Hoe moet je die toepassen – als dat al kan? Toen een Amerikaanse bewonderaar Tolstoj vroeg of men een rover die een kind wil vermoorden, mocht doden om daarmee het kind te redden, antwoordde hij: 'Wie heeft beslist, dat het leven van het kind noodzakelijker en beter is dan dat van de rover? Als een mens echter een christen is, dan heeft hij nog minder aanleiding, van de wet af te wijken die God hem heeft gegeven, en de rover aan te doen, wat de rover het kind wil aandoen; hij kan de rover smeken, hij kan zijn lichaam tussen de rover en zijn slachtoffer werpen, maar één ding mag hij in geen geval doen – hij mag niet bewust van Gods wet afwijken, waarvan de vervulling de zin van het leven is.'³ Het valt al meteen op dat Tolstoj Jezus' woorden ziet als een 'wet'. Daarover later meer. Natuurlijk, als men een leven kan redden zonder dat van een ander te nemen, moet men dat zeker doen. Het probleem dat hier wordt aangesneden is echter: hoever moet je gaan in het 'geen weerstand bieden aan de boze' – zoals Jezus in de Bergrede zegt? Komt het rigoureuus volgen van dit woord van Jezus de mens wel ten goede? Hoe moeten wij in de praktijk van ons leven omgaan met die woorden? Dat is de vraag.

De Bergrede is een redevoering die Jezus als een tweede Mozes hield op een niet nader genoemde berg ergens in Galilea. Zoals Mozes eertijds op de berg Sinaï de Thora van God ontving, zo gaat Jezus nu op een berg die Thora duiden. Maar wat Jezus zegt verbijstert de toehoorder. Vraagt Jezus welbeschouwd niet het onmogelijke van de mens? Ik noem maar een paar dingen: je huis verkopen ten bate van de armen – waar verblijf je dan zelf? Je vijand liefhebben – wat houdt dat liefhebben dan in? Iemand die je slaat de andere wang toekeren – is dat geen uitnodiging tot meer geweld? Of zelfs de eis nooit te scheiden van jouw levenspartner, geen boze woorden te spreken, niet naar een mooie vrouw (of man) te kijken, is dat allemaal niet wat te hoog gegrepen? Wat moeten we met al die mooie maar lastige woorden uit het evangelie? Jezus' verwachtingen lijken gewoonweg onhaalbaar, zodat het gevaar bestaat dat we gekweld worden door schuldgevoelens, of – wat in dit

tijdsgewricht waarschijnlijker is – dat we zijn woorden gelaten naast ons neerleggen. Er is nog een derde, gevaarlijke, mogelijkheid. We kunnen Jezus' woorden op een krampachtige manier proberen toe te passen en daardoor psychisch in de knoop raken. Ook hieraan zullen we aandacht moeten besteden.

Hoe onmogelijk is de Bergrede?

Albert Schweitzer, een Duits theoloog en arts, vond Jezus' uitspraken in de Bergrede in ieder geval te extreem. In zijn boek *Een geschiedenis van het onderzoek naar het leven van Jezus* sprak hij van een 'interim-ethiek'. Schweitzer legde uit dat wat Jezus in de Bergrede bracht een zeer radicale ethiek was zonder compromissen, die hij verkondigde in afwachting van het zeer nabije einde van de wereld. Het was een ethiek die paste bij de eschatologische koorts van die tijd. Alleen is dat wereldeinde niet gekomen, en wat Jezus eiste is dus niet meer van toepassing, of tenminste niet met die radicaliteit, aldus Schweitzer. Maar al veel vroeger in de kerkgeschiedenis horen we geluiden die de eisen van Jezus verzachten. In de *Didachè*, een christelijke kerkorde uit de eerste helft van de tweede eeuw die een opsomming biedt van wat een christen allemaal moet doen en laten, lezen we: 'Indien u immers het gehele juk van de Heer kunt dragen zult u volmaakt zijn. Zo niet, doe wat u kunt.' Dat is een pragmatische houding waarmee waarschijnlijk goed te leven valt. Men had natuurlijk al ondervonden dat het voor de gemiddelde gelovige niet vanzelfsprekend was de Bergrede in daden om te zetten. Kerkvader Chrysostomus (vierde eeuw) wond zich er bijvoorbeeld over op dat sommige christenen hun eed bekrachtigden door daarbij het evangelieboek omhoog te steken, terwijl daarin nu juist stond dat je niet mocht zweren. Chrysostomus meende dat het voor eenieder mogelijk moest zijn de 'geboden' van de Bergrede te volbrengen; door volhardend gebed was dat beslist haalbaar. Toch schreef ook hij zijn gelovigen voor: 'Voorlopig is het genoeg als u uw hebzucht weet te overwinnen en leert dat het geven van een aalmoes een goed werk is. Als u nu eens begint met u daarin te oefenen, dan zult u ook snel vorderingen maken in de richting van het andere.'⁴

Men begon een onderscheid te maken tussen wat voor de gewone mens in de praktijk haalbaar leek, en wat echt toegewijde gelovigen – de ‘geestelijken’ – behoorden na te streven. De stoïcijnse filosofen hadden in hun ethiek al onderscheid gemaakt tussen ‘verplichte’ zaken en ‘raadgevingen’: de eerste waren vereist, de tweede behartigenswaard. Dat onderscheid vonden christenen wel handig. Had Jezus zelf trouwens niet gezegd tot de rijke jongeman: ‘Als je volmaakt wil zijn, ...’⁵ – dan kon hij al zijn bezittingen verkopen om aan de armen te geven. ‘Als’, zei Jezus – niet elke christen hoefde dus de volmaaktheid na te streven, zo interpreteerde men. De middeleeuwse scholastici (scholastiek was een combinatie van filosofie en theologie) vonden eveneens dat Jezus’ oproep in de Bergrede de gewone gelovige niet als een gebod kon worden opgelegd. Dat was meer iets voor monniken, die konden daardoor dan in vroomheid uitmunten. Thomas van Aquino (dertiede eeuw) verwees daarbij opnieuw naar Jezus’ woorden tot de rijke jongeman, en besloot dat de nieuwe ‘wet’ die Jezus bracht, een wet van vrijheid is, die bestaat uit *geboden* – die waren voor iedereen – en uit *raadgevingen* – die waren voor de kloosterlingen, priesters en dergelijke. Samenvattend: de katholieke kerk vond dat de Bergrede voor de gewone gelovige een *consilium* was, een raadgeving. Voor de geestelijke was het echter een *praeceptum*, een voorschrift.

De Bergrede en de reformatie

Calvijn was het hier hartgrondig mee oneens. ‘Wat een levensgevaarlijke onwetendheid of boosaardigheid dus, dat de scholastici van de geboden dat je jezelf niet moet wreken, maar dat je je vijanden lief moet hebben, *adviezen* gemaakt hebben! [...] zij doen net alsof we vrij zijn om die geboden wel of niet te gehoorzamen. De noodzaak om die geboden te gehoorzamen hebben ze afgeschoven op de monniken. Die zouden rechtvaardiger zijn dan gewone christenen, alleen al omdat ze zich uit eigen beweging deze adviezen opleggen als verplichtingen.’⁶ Voor Calvijn waren de geboden van de Bergrede geen nieuwe wetten; Jezus liet gewoon zien wat altijd al de bedoeling van de wet van Mozes was geweest. Calvijn meende dat Jezus in de Bergrede de farizeese inter-

pretatie van de wet afwees; een interpretatie waarbij van de mens alleen uiterlijk correct gedrag werd verwacht, terwijl het ook bij Mozes al om het hart van de mens ging.

Als augustijner monnik, als 'geestelijke' dus, had Luther ernaar gestreefd niet alleen de geboden, maar ook de 'raadgevingen' van de Bergrede als geboden te vervullen. Hij had daar zijn uiterste best voor gedaan, maar gelukkig was hij er niet van geworden, vertelt hij zelf: 'Ik zei: het lijkt waarachtig wel, alsof het nog niet genoeg is, dat wij, arme zondaren en door de erfzonde voor eeuwig verdoemden, door de Wet van de tien geboden met allerlei jammer en moeite belast worden – nu komt God ons ook nog met Zijn Evangelie die ellende vermeederen en gaat ons ook nog bij monde daarvan met Zijn gerechtigheid en toorn bedreigen! Zo raasde ik met wild bewogen geweten.'⁷ Later, als reformator, zag Luther de functie van de wet en de Bergrede hierin dat zij de mens duidelijk maken dat hij de voorschriften ervan niet kán gehoorzamen; de Bergrede eist het onmogelijke. Maar dan moet de mens wel erkennen dat hij zondaar is, en kan hij vervolgens in zijn verwijfeling vluchten tot de genade die God schenkt. Over de Bergrede zegt Luther: 'Dit is een prediking die tot het Evangelie drijft, doordat de Heer daarin de Wet van Mozes uitlegt en ons het vuur zo na aan de schenen legt, dat niemand daarvoor kan bestaan en ieder zijn toevlucht moet nemen tot het Evangelie.' Toch blijft de Bergrede volgens Luther verplichtend voor elke gelovige. Alleen komt God de gelovige die zich in zijn wanhoop tot Hem keert, tegemoet met genade: 'Dit moet je doen: val voor Christus neer als je deze verschrikking voelt, en zeg: Ach, mijn God, uw Wet is nu een spiegel voor me geworden, waardoor ik inzie dat ik een verdorven, verloren mens ben. O God, help mij nu. Door het geloof geeft God je dan de Geest: die verandert jouw hart, zodat je voortaan zachtmoedig en vriendelijk wordt tegenover je naaste en denkt: Ach zie, mijn God heeft zich zozeer betoond als een God die ons meer vergeven heeft dan ik ooit vergeven kan; waarom zou ik dan op mijn beurt mijn naaste niet een beetje vergeven?' De verandering door de Geest gebeurt hier nogal vlotjes, maar Luther noemt wel een belangrijk element: de inwerking van Gods Geest in de gelovige – ik kom erop terug.

Nu geldt dit alles voor de mens op persoonlijk vlak. Luther heeft echter ook oog voor iets anders. De gelovige die zich door de Geest laat leiden heeft eigenlijk geen burgerlijke wet nodig, maar de meeste mensen zijn niet zo gelovig en hebben wel degelijk een wet nodig, en wel een wet die door het zwaard afdwingbaar is – door geweld dus (of door vrijheidsberoving of geldboetes). De christen, die ook vertegenwoordiger kan zijn van de wereldlijke overheid, zal in zijn maatschappelijk leven soms het zwaard moeten hanteren. ‘Zo gaat het dan prachtig samen, dat je tegelijk recht doet aan Gods rijk en aan het rijk van de wereld, uiterlijk en innerlijk, dat je tegelijk kwaad en onrecht verdraagt en toch kwaad en onrecht straft, dat je tegelijk de boze niet weerstaat en wel weerstaat. Want met het ene kijk je naar jezelf en wat van jou is, en met het andere naar je naaste en wat van hem is. Wat jou en het jouwe betreft, houd je je aan het Evangelie en lijd je als een goed christen onrecht voor zover het jou aangaat. Maar voor zover het de ander en het zijne aangaat, gedraag je je volgens de liefde en verdraag je geen onrecht dat je naaste wordt aangedaan; en het Evangelie verbiedt dat niet, ja, gebiedt dat zelfs op een andere plaats.’⁸

Luther was tot vertwijfeling gebracht door de onmogelijke eisen van de Bergrede, maar de humanist Erasmus vond dat je daar niet zo’n drama van moest maken, het viel allemaal best mee. Natuurlijk waren die voorschriften beslist niet makkelijk, maar eigen aan alle hoge dingen is nu eenmaal dat ze de nodige inspanning vergen. Anderzijds gaf het nalen van de geboden in de Bergrede ook zielenrust. Wie immers steeds op zijn rechten staat, heeft ook heel wat zorgen aan zijn hoofd. Het lijkt wel of Erasmus hier wat beïnvloed is door de stoïcijnse filosofie, die streefde naar *apatheia*, een gemoedstoestand waarin men vrij is van passies. Erasmus wist wel dat niemand de goddelijke wet volmaakt kon volgen: ‘Maar ook al is niet iedereen in staat tot volmaakte navolging van het Hoofd, dan nog moet iedereen er uit alle macht naar streven.’ Hij noemde de ethiek van de Bergrede de ‘filosofie van Christus’, voor hem was dit het hart van de Bijbel. In zijn boekje *Handboek van de christensoldaat* schreef hij dat de voorschriften van de Bergrede voor alle gelovigen waren bedoeld, niet alleen voor monniken. Na enkele voorschriften uit de Bergrede te hebben opgesomd, voert hij zijn lezer

sprekend in: “Dat heeft [Jezus] niet tegen mij gezegd, maar tegen de apostelen en volmaakte mensen.” Heb je niet gehoord.’ – zo antwoordt Erasmus – “(...) dan zijn jullie kinderen van je Vader?” Als je geen kind van God wilt zijn, is de wet niet op jou van toepassing.⁹

De tweedeling die Luther had aangebracht tussen de privépersoon die geweld afwijst, maar die als overheidsambtenaar toch het zwaard kan opnemen, dat vonden de anabaptisten maar een schizofrene toestand. Anabaptisten of wederdopers verwierpen de kinderdoop en lieten zich als volwassene (her)dopen. Zij waren teleurgesteld in de kerk van de reformatie, zij misten daarin de vruchten van het geloof. Zelf streefden ze naar een waarachtige toepassing van de geboden Gods in het evangelie en de Bergrede. In die toepassing verschilden ze wel wat van elkaar, de ene groep was rigoureuzer dan de andere in het zich afwenden van de wereld. Zo vonden de ‘Zwitserse broeders’ dat een christen nooit het zwaard mocht hanteren, dus ook geen overheidsfunctie kon bekleden, niet als rechter mocht optreden in wereldse zaken en nooit een eed mocht afleggen. Jezus had immers verboden te zweren, maar had ook zelf geweigerd als rechter op te treden en had gewaarschuwd dat wie het zwaard opnam erdoor zou omkomen.¹⁰ De Zwitserse broeders erkenden wel dat een overheid nodig was om deze chaotische wereld in toom te houden. Maar de ware gelovigen (zijzelf dus) hadden zich van deze wereld losgemaakt en leefden reeds in het Rijk Gods, waar de principes van de Bergrede golden.

Was het echt mogelijk voor de gelovige om volgens die principes te leven? Volgens de meer spiritualistische anabaptist Hans Denk was dat beslist het geval. Spiritualisten waren christenen die het Woord Gods dat in het hart gesproken werd, boven de Schrift stelden. Volgens Denk was de genade Gods een reële kracht Gods die het de gelovige mogelijk maakte het voorbeeld van Christus na te volgen. Dat hield in dat een christen zijn kruis op zich nam en zich afwendde van de wereld. Daarom kon een christen geen overheidsambt bekleden. Eerder was het zo dat hij ‘ter wille van de Heer van alle geweld moet afzien en er zich niet mag tegen verzetten, maar dat hij iedereen onderdanig moet zijn als aan de Heer’.¹¹ Een andere spiritualist, Sebastian Franck (zelf geen anabaptist) bekritiseerde dit zich afwenden van de wereld door

anabaptisten. Die afwending kon al te gauw resulteren in gelatenheid. De anabaptist, schreef Franck, ‘laat alles gelaten over zich komen; als hij geslagen wordt, slaat hij niet terug [...]. Sterven acht hij gewin, rijkdom houdt hij voor vuilnis; ja, de vreugden, lusten, eer, en het leven van de wereld beschouwt hij als leed, onlust, schande en dood [...]. Hij ondergaat gewillig en graag geweld; wat hem met geweld is afgenomen, eist hij niet terug, hij geeft aan ieder en leent uit aan degene die dat vraagt en eist, zonder dat hij hoopt daarvoor ooit iets terug te krijgen. Hij zweert bij geen enkel ding [...], treedt niet voor de rechtbank op, voert geen oorlog, draagt geen wapens [...]. God is sterk genoeg om zich te wreken; daarom mogen zij voor zichzelf alleen maar oorlog voeren met gebed, zij dienen te lijden, te volharden en de hulp van Gods vergelding af te wachten.’¹² Het lijkt erop dat deze anabaptisten niet alleen de wereld meden, maar ook de verantwoordelijkheid voor het eigen leven afwendden op God: niet zichzelf, doch God moest maar voor hen opkomen. Dergelijke ideeën komen we bij hedendaagse christenen ook wel tegen.

Er zijn dus, zoals dit korte overzicht laat zien, in de geschiedenis heel wat verschillende reacties geweest op de Bergrede en de mogelijkheid van haar toepassing. Maar wat moeten wij, moderne mensen, ermee aan?

Noten hoofdstuk 1

- 1 Mat. 5:1-2.
- 2 L. Tolstoj, *Mijn kleine evangelie: Korte uiteenzetting van de boeken der vier evangelisten*, Utrecht 2002.
- 3 In: J. Lavrin, *Leo Tolstoj*, Antwerpen 1963, 86.
- 4 *Didachè* 6:2. Vert. A.F.J. Klijn, *Apostolische vaders 2: I en II Clemens, Onderwijs van de twaalf apostelen*, Baarn 1967. Zweren bij het evangelieboek: J. Bouterse, *De boom en zijn vruchten: Bergrede en Bergredechristendom bij Reformatoren, Anabaptisten en Spiritualisten in de zestiende eeuw*, Kampen 1986, 20. Vorderingen maken: Hom. 21:4 bij Mat. 6:27. In: Bouterse, *De boom en zijn vruchten*, 17.
- 5 Mat. 19:21.
- 6 Calvijn, *Institutie*, 2. 8. 56. Vert. G. Veldman. Ik cursiveer.
- 7 W.J. Koopman, *Luther en de Bijbel*, Baarn 1964, 40.
- 8 Toevlucht nemen tot het evangelie: WA II, 149,9-10, in: Bouterse, *De boom en*